

Serdar Korucu: Antura'dan Bir Halide Edip Geçti, Ama Nasıl?

Posted on 07/02/2019

Lübnan'ın başkenti Beyrut'un kuzeyinde yer alan Antura önemli bir merkez. Gözlerin bu bölgeye çevrilmesinin nedeni, tarihi 1656'ya kadar uzanan ve Cizvit papazları tarafından kurulan "Antura Koleji"nin 1915'te Osmanlı hükümeti tarafından işgal edilmesi.

Bu işgal sürecinde Türk yetimhanesine dönüştürülen bina, 1915-1918 arasında büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu binin üzerinde yetime "ev sahipliği" yaptı. Fakat burası soykırım sürecinde topraklarından kopartılan, annesiz babasız kalan çocukların "evi" değil, yetimlere şiddeti, acıyı, işkenceyi ve asimilasyon sürecini yaşatan bir merkez oldu.

Aras Yayıncılık tarafından yayımlanan, Maral Fuchs'un Türkçeye kazandırdığı, Ermeni yetimlerinden Karnig Panyan'ın hatıralarından oluşan "Elveda Antura - Bir Ermeni Yetimin Anıları" kitabı bu süreci anlatıyor.

Ölen yetimlerin anısına dikilen çocuk heykeli

Kitabın editörü Artun Gebenlioğlu yazdığı önsözde, Antura yetimlerinin hikâyesinin ortaya çıkmasında araştırmacı Missak Maurice Kelechian'ın çalışmalarının büyük payı olduğunu hatırlatıyor. Çünkü Kelechian, sağ kurtulanlarla yaptığı mülakatlar sonucunda Antura Yetimhanesi'nin yerini tespit etti.

2010'da Britanyalı ödüllü gazeteci Robert Fisk'in Kelechian'ın verilerinden yararlanarak The Independent'a yazdığı makale ise Antura'nın dünya gündemine gelmesini sağladı. Fisk,

1993'te yapıyı genişletme çalışması sırasında ortaya çıkarılan kemiklerden de bahsediyordu.

Çünkü yetimhane Osmanlı işgalindeyken hayatını kaybeden yetimlere ait bu kemikler, toplu olarak yüksek rütbeli Lazarist din adamlarının yanına, isimsiz bir mezara gömülmüştü. Yine 2010'da Missak Maurice Kelechian'ın da girişimleriyle burası bir anıt mezara dönüştürüldü, bir khaçkar ve elinde küre tutan bir çocuk heykeli dikildi.

Dünya bu şekilde Antura'yı yeniden hatırlamış olsa da, Türkiye tarih yazımında uzun zamandır bölgenin öne çıkma sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son, Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk dönemlerinde öne çıkan bazı isimlerin de yolunun buradan geçmiş olması. Cemal Paşa'nın "koruması" altında bulunan bu yetimhanenin müdürü geleceğin İstanbul valisi Lütfü Kırdar'dı.

Müfettişi ise Cemal Paşa'nın özellikle Araplar tarafından hiç de hayırla anılmayan Suriye valiliği döneminde onun maiyetinde bölgeye giden isim Halide Edip olacaktı.

"Bu kadın kimdi? Acaba Cemal Paşa'nın karısı mıydı?"

Öncelikle Halide Edip'in Cemal Paşa üzerindeki etkisi konuyu ele alan pek çok kişinin uzlaştığı bir konu. İpek Çalışlar'ın da "Halide Edib" kitabında referans verdiği bilgi, Mina Urgan'ın, Cemal Paşa'nın savaş sırasında özel kalemi olan üvey babası Falih Rıfkı Atay'dan aktardığına dayanıyor:

"Halide ile Cemal Paşa arasında kadınla erkeğe dair bir yakınlaşma yoktu ancak Halide, Cemal Paşa üzerinde çok etkiliydi."

Bu etki Karnig Panyan tarafından da hissediliyordu.

“Grubun içerisinde, uzunca boylu, şık görünümlü, saçlarını ensesinde toplamış, güzel yüzlü, gururla yürüyen bir kadın vardı, paşayı izleyen ilk sırada yer alıyordu. Bu kadın kimdi? Bu askerlerin yanında ne arıyordu?”

“Acaba Cemal Paşa’nın karısı mıydı? Ön sırada durduğumdan bu kadını görür görmez gözlerimin önüne akrabalarımızdan biri olan Noyemi geldi, boyuyla ve yüz hatlarıyla ona çok benziyordu. O da tehcir kafilesiyle şehrimizden ayrıldıktan sonra, pek çokları gibi kayalıklardaki oyuklarda can verdi.”

Panyan anılarında yetimhanede Ermenice konuşmanın kati suretle yasaklandığını söylüyor, ilk günlerden yetimhanede Ermeni adlarının kaldırılmasının, bunların Türk adlarıyla değiştirilmesi ve yetimleri birbirinden ayırt edebilmek için yanlarına bir numara verilmesinin Türkleştirme sürecinin ilk aşaması olduğunu belirtiyor.

Halide Edip’e göreyse Ermeni yetimlere “Türkçe isim verilmesi” - her nedense! -bir zorunluluktan ibaretti. “Mor Salkımlı Ev” eserinde Halide Edip, “Ermeni yetimhanesinin alamadığı kimsesiz, avare Ermeni çocuklarını alırken onlara Türk veya Müslüman ismi vermek zaruri idi” diyordu.

Fakat yetimhanenin sert cezalarından bahsetmiyordu. Karnig Panyan’a göre ise suç işleyenler falakaya yatırılıyordu.

Bu suçlar arasında Ermenice konuşmak, dua etmek, haç çıkarmak, İslam dinine ve Türk diline saygı göstermemek veya hakaret etmek, açlık nedeniyle de olsa hırsızlık yapmak, sınıfta öğretmenin yumruklarına karşılık vermek, jimnastik esnasında, asker kökenli eğitmenlere karşı gelmek veya oyun esnasında kavga çıkarmak ve karşısındakine zarar vermek bulunuyordu.

Cezalandırma süreci ağırdı ve Halide Edip de orada bulunuyor, çocukların yaşadıklarına

şahit oluyordu.

“İki yıl boyunca, akşam üzeri yapılan bayrak töreninden sonra bu cezalar uygulandı. Halide Edip, Cemal Paşa'nın maiyetinde yer alan o güzel kadın da bayrak törenlerinde her daim mutlak bir kayıtsızlıkla hazır bulunurdu.”

Panyan'a göre Halide Edip'in bu “mutlak kayıtsızlığı” Manuel ve Mıgırđıç adlı iki çocuğun 300'er sopa darbesi ile cezalandırılmasında da değişmeyecekti:

“Manuel ve Mıgırđıç'in yarı ölü bedenlerini sürükleyerek hastaneye götürdüler. Bine yakın yetim, yaşlı gözlerle ve korku içinde falaka törenini izlemişlerdi. Orada bulunan Halide Edip adlı o güzel kadının ve öğretmenlerin yüz ifadelerinde, bakışlarında en ufak bir değişiklik olmadı.”

Halide Edip: Din dersi yok Karnig Panyan: Molla Necmeddin derse giriyordu

Halide Edip, Mor Salkımlı Ev'de yetimhanenin eğitim sistemi için “Esasen din dersi de verilmiyordu” diyordu.

Halbuki Karnig Panyan'ın hatıraları farklı. Onun şahit olduğuna kadarıyla yetimlere din ve din tarihi veriliyordu. Bunu veren de “uzun boylu, iri yapılı, saç sakalı ağarmış bir molla” olan Molla Necmeddin'di.

Çocuklar onun anlattıklarını anlamasa da “Evet” diye yanıt veriyordu, nedeni ise açlık içinde kıvrandıkları, karınlarını kâğıt ve mürekkeple doyurmaya çalıştıkları bu dönemde verilen bu olumlu yanıtın bir ekmekle ödüllendirmesiydi.

Halide Edip: Müslüman yapma gayreti yok Karnig Panyan: 4 yıl dil döktüler, bir çocuk döndü

Halide Edip yine Mor Salkımlı Ev’de “Ermeni çocuklarını Müslüman yapmak gibi bir gaye yoktu” dese de Panyan, Molla Necmeddin’in “Dört yıl dil dökmesinin sonucu olarak, haylaz çocuklardan birinin resmen İslamiyet’i kabul ettiğini aktarmakta.

“(…) sünnet oldu, saat kulesine çıkıp ezan okudu, günlerce bir odada inzivaya çekildi, birbirinden lezzetli yemekler yedi. Tek bir yetim, Maraşlı Sarı. Onun yolundan giden başka biri olmadı.”

Karnig Panyan, Halide Edip’in yetimhanedeki “Türkleştirme” sürecinden memnun olduğunu da hissediyordu: “Uzaklarda Halide Edip, güneş saatine yaslanmış etrafındaki koşuşturmayı seyrediyordu.

Türkçe konuşma konusunda hayli yol kat edilmişti. Mutlak sessizliğini koruyanların yanında Türkçe konuşanlar ordu gibi kalıyordu. Halide Edip çocuklara bakıyor, birkaç yıla kalmadan onların Türkleşmiş olacağını ve Türk kimliğini yücelteceğini düşünüyor, yüreği sevinçle doluyordu.”

Halide Edip’in tek ilgi alanı: Türk yetimlerin varlığı

Yetimhanede açlık ve işkenceye varan cezalar hüküm sürerken, Panyan’ın merak ettiklerinden biri Halide Edip’in yetimlerle ilgili ne düşündüğüydü. Kitabında, “Halide Edip’i pek çok kez sırtını saatin trabzanına dayamış, çocukları izlerken görmüştüm. Ne düşünüyordu acaba?

Yetimlerin durumunu mu, yaşadıkları acıları mı, kaybettikleri ebeveynlerini mi, yoksa

geleceklerini mi? Kadını ve muhtemelen de bir anneydi. Dikkatle bakıyor, yetimlerin yüzlerini, gözlerini, onların hızlı ve çevik hareketlerini uzun uzun izliyordu” diyor, sonra da yetimhanede dolaşan dedikodulardan birini de aktarıyordu:

“Günün birinde, Halide Edip’in çocukların hayatını yazdığına dair bir söylenti dolaşmaya başladı.”

Panyan’ın dediği gerçek olacaktı. Ancak Halide Edip nedense Mor Salkımlı Ev’de soykırım sürecinde yetim kalan ve yetimhanenin büyük bölümünü oluşturan Ermenileri konu almayacaktı.

Onun ilgi alanına giren tek bir konu vardı: Türk yetimler. Bunu da Jale örneği ile verecekti: “(...) Konuştuğu dil, dil değil, en fazlası Türkçe ve Kürtçe kelimeler arada bir de Kürtçe veya Ermenice kelime duyuyorsunuz. Esasen yaşı da pek konuşmaya müsait değildi.

Belki üç belki beş yaşında idi. Adı Jale idi, fakat bu ona herhalde yetimhanede verilmişti. Çünkü Anadolu’nun bilhassa şarkında böyle bir isim yoktu. (...)

Gerçi, Jale’nin yüzü ve ihtiraslı, iradeli minimini vücudunun hareketleri Anadolu’nun şarkından geldiğini muhakkak gibi gösteriyordu. Fakat ne cinsten? (...) Biz onun babası Said, anası Hatice adlı bir Türk ailenin çocuğu olduğunu, müteakib kıtalleri esnasında kaçarken, kiliseden çıkan Ermeniler tarafından anası babasının öldürüldüğünü anladık.”

Halide Edip, “Şarka Rus ordusuyla gelen General Antranik zamanında hicret eden” ve bu sırada Hasan ismindeki oğullarını kaybederek Anadolu’dan Arap diyarına kadar yürüyen, her yetimhaneye uğrayan bir Kürt aileyi de hatırlıyordu. Ancak sıra yetimhanenin çoğunluğunu oluşturan Ermenilere gelince tek cümle edecekti:

“Bir hayli Ermeni kadını geldi, çocuklarını aldı.” Yani Ermeni yetimler, Türklere ve Kürtlere

göre “şanslılar”dı. En azından Halide Edip’in anlatısına göre. Sanki soykırım Ermeni çocukların hiçbirini anne-babasız bırakmamıştı.

Halbuki Hülya Adak’ın “Halide Edib ve Siyasal Şiddet” kitabında da belirttiği gibi Halide Edip “savunmacı Cumhuriyet anlatısına” geçmeden önceki döneminde, yani 1909-1918 arasında Ermeni katliamlarına yönelik tepkisini dile getirmişti.

Falih Rıfki Atay’ın “Zeytindağı” kitabına göre, Antura’da okulun içindeki kiliseyi olduğu gibi saklamayı başaran, hatta yolda karşılaştığı ve “kasap” diye nitelendirdiği Bahaeddin Şakir’in elini sıkmayı reddeden bir Halide Edip vardı.

İpek Çalışlar da, Hülya Adak da, Beyrut’taki okulunda bir ay görev yapan Harriet Fisher isimli bir misyonerin Halide Edip’in Osmanlı hükümeti aleyhine konuştuğunu gözlediğini hatırlatıyor, “Hiç kimse ülkesini benim sevdiğim kadar sevemez, ancak hiç kimse ülkesini benim eleştirdiğim sertlikte eleştiremez.

Bu katliamların lekesini de milletimin üstünden hiçbir şey temizleyemez” sözlerine kitaplarında yer veriyordu. Yine Halide Edip’in o günlerde yeniden nazırlığa getirilen dostu Cavid Bey’e “Hiç değilse hayatta kalanlara insan hakkı verilmesini” talep eden mektubu da bu iki çalışmanın önemli metinlerinden:

“İşte yeni kabine bu emsalsiz zulüm ve cinayetin hiç olmazsa netayicini tahfif edemez mi? Şimdi bugün yaşayanlara insan hakkı veremez mi? Ben kendi hayatımla bu fena ve çirkin şeyi ödeyebilsem öderdim. Fakat benim hayatım nedir ki? Hiç hem de pek gülünç ve küçük bir hiç!”

Halide Edip kendi yazılarında yetimhane ile ilgili çok çaba sarf ettiğini saymakla bitiremeyecekti. Mor Salkımlı Ev’de yazdığına göre, “en iptidai hayvanlar arasındaki hayat mücadelesinin insan yavruları arasında nasıl olabileceğini” gördüğü yemekhanedeki “vahşi”

ve “umumi döğüşme”ye son vermiş, hiçbir yetimin yerde yatırılmasına izin vermemiş, her daim temiz çarşafli şilteler hazırlatmış, hatta “Anamızı babamızı Ermeniler öldürdü” diyerek Ermenileri öldürmek isteyen Kürt çocuklarını “Babanızı ananızı öldürenler buradaki çocuklar değildi. Hem onların anasını babasını da başkaları öldürmüş” diyerek teskin etmişti.

Hülya Adak’ın atıfta bulunduğu Halide Edip’in İngilizce yazdığı hatıralarından oluşan “Memoirs” kitabına göre de çabaları sonucu Antura’da “kahkaha” sesleri yükselmişti. Yetimhanede kalan Karnig Panyan’ın ise anıları farklı. Adı sorulduğunda kendisine konulan Türk ismini değil, Ermeni ismini söylediği için dövülmesini ya da açlık nedeniyle öğretmenine çıkışan, “Arkadaşlarım aç! Açlık çok şey yaptırır insana, sinek de yedirir, mürekkep de. Anlayın halimizi!” diye müdürüne sitem eden Apraham’ın aldığı darbeler sonucu kör kalmasını hatırlıyor mesela. Bu nedenle de Panyan kitabında şöyle diyor: “Antura’da yetimler, ne zaman öğretmenlerinin adlarını anacak olsalar, ağızlarından bedduadan başka bir şey çıkmıyordu.”

Yoksunluğun kol gezdiği bu yerde tek mutlu insan: Halide Edip

Panyan’a göre, Halide Edip yetimhanede zamanını “güneş saatine yaslanmış, adeta güneş banyosu” yaparak geçiriyor, iki yıldır yetimhanede “misafir” kalıyor, yiyor, içiyor ve gün boyunca da saat kulesinin bulunduğu meydanı arşınıyordu. Karnig Panyan, Halide Edip’in “zaman zaman Beyrut’a gittiği, birkaç gün kaldığı ve paket paket kitapla geri döndüğü” söylentisine de kitabında yer veriyor.

Çünkü ona göre Halide Edip, “Görünüşe bakılırsa mutluydu. Bu kadın farklı bir âlemde yaşıyordu sanki. Açlığın, yoksunluğun kol gezdiği bu yerde tek mutlu insan oydu. Öğleden sonra çocuklar sınıflara girdiğinde, Halide Edip de kendi odasına çekiliyordu.”

İlginçtir, Panyan'ın çocuk muhayyilesiyle ve belki de etnik kimliğiyle çarpıtmış olabileceğini düşünebileceğimiz bu “mutlu... farklı bir âlemde yaşayan” Halide Edip portresini Ahmed Haşim de teyit eder.

Ünlü şair 9 Teşrin-i Sani 1334/1918'de Yeni İstanbul'daki yazısında Halide Edip'in Suriye'de yaptıklarını sert sözlerle eleştirecek, onu, katliamlar olurken “kanlı gurûbları [...] seyret(mekle)” suçlayacaktır: “Vakit'teki makalenizde, Ermeni kıtâlınden bahsediyorsunuz.

Ve ağır, vakur, itabkâr bir sesle bir kürsünün bâlâsından bu işin şenâ'atini ilan ediyorsunuz. Ne iyi!

Bu halinizle bir kanlı ovanın ufku üzerinde yükselen beyaz şefkate ne kadar benzeyecektiniz, eğer bu sesiniz bütün seslerin sustuğu ve insan boğazlarından akan son kırmızı ırmakların gâib olmak üzere topraklara doğru koşup gittiği sırada, bugün gibi işitilmiş olaydı! Fakat siz, o sırada başka bir mezbahayı seyre gitmişsiniz.

(...) Afrika'ya giden misyonerler gibi gururlu ve bir düğüne gidenler gibi süslüydünüz ve neşeliydiniz. Filhakika, öldürülecek akıllı insanların kafasına bir tehlike hissetmeden ve titremeden girilmez. Fakat siz biliyordunuz ki, niçün tehlikelerin eli ve ayağı sımsıkı bağlattırılmış ve ürkmemeniz için (çünkü Paşa Galant'tır, çünkü siz kadınsınız) masum yüzlerin ızdırabını cebren tebessüme kalb edilmiştir.

(...) Siz o zaman orada ne yapıyordunuz? Demişlerdi ki, birlikte götürdüğünüz bir alaya çoluk çocukla siz Suriye'yi ..... ye gitmişsiniz biz buna gülmüştük. Mamafih Paşa'dan sonra bir gün bile duramayarak aynı maiyetinizle oralardan firarınız, almış olduğunuz vazifenin pek insani bir şey olduğuna sizin inanmadığınıza bir delildir. Hanımefendi, Paşa Türklüğü bir Molok [Moloch] gibi insan cesetleriyle beslerken sizi yardıma çağırmıştı. İstiyordum ki masum bir ırk namına diğer masum bir ırk üzerinde yaktığı bu ateşler sönmeden, anlaştıklarının gözü, onları seyrederek bir dakika için parlasın. Oraya gittiniz ve isyan ile

dönecek yerde veyahut o kâtil eli tutup bugünkü sesinizle onu tevkif edecek yerde, durdunuz ve bir ümidin tulû'unu seyrederek gibi o kanlı gurûbları bir sene seyrettiniz." (Aktaran Arsen Yarman, "Ermeni Etibba Cemiyeti (1912-1922) -Osmanlı'da Tıptan Siyasete Bir Kurum" içinde.)

O dönem bunun gibi pek çok eleştiri alan Halide Edip'in Suriye ve Beyrut günlerinde, özellikle de Antura Yetimhanesi'nin karanlık hikayesindeki rolünün bazı kesimler üzerinde "açıklığa kavuşmamış" olduğuna dair bir genel kabul olsa da Aras Yayıncılık'ın Türkçeye kazandırdığı Karnig Panyan'ın hatıraları bu kanıyı tek başına sarsıyor. Yetimhanede İslam dini için eğitim verilmediği söyleyen Halide Edip'in aksine bu dersin varlığını kayda düşüyor, yine Halide Edip'in Antura'da Ermeni yetimleri Müslüman yapma gayreti olmadığına dair savunusunu, asimilasyona karşı çıktığına dair anlatıyı Molla Necmeddin'in bu amaçla 4 yıl dil döktüğü bilgisi ile yıkıyor. Yetimhanedeki baskı, şiddet, falaka, isimlerin zorla değiştirilmesi, Ermenice konuşmanın yasaklanması gibi uygulamalara seyirci kalmasına da tüm bunların cabası diyelim.

"Elveda Antura" kitabı, kendini tarihe yetimhaneye yardım eden bir figür olarak kazımaya çalışan bir Halide Edip'ten, tam da o sırada orada bulunan bir Ermeni yetimin gözünden, bir "misafir"den öteye geçemeyen, hatta tüm yoksunluğun ortasında mutlu gezen, ağır cezalar sonucu yarı ölüye dönüşen küçük bedenleri sürüklenen Ermeni yetimleri karşısında kayıtsızlığını koruyan bir başka Halide Edip'i bırakıyor geriye.

Tam bu noktada, ister istemez akla, Simon Wiesenthal'in "Katiller Aramızda" kitabında hatırlattığı "(...) içinizden birileri yaşamını sürdürse bile, insanlar anlattığınız olayların inanılmayacak kadar vahşice olduğunu söyleyecekler: Bunların, müttefik propagandasının abartmaları olduğunu belirtip size değil, her şeyi yadsıyacak olan bize inanacaklar" diyen Nazi görevlisi geliyor. Ancak o da, zaman ve mekan farklı olsa da benzerlerinin de kehaneti doğru çıkmadı. Çünkü hayatta kalanlar o günleri anlattı ve anlatmaya devam ediyor. Primo Levi'nin "Boğulanlar Kurtulanlar" da dediği gibi, "gerçeğin yeniden kurulması için en

tutarlı malzeme de hayatta kalanların anılarından oluşuyor.” Holokost için de, Ermeni Soykırımını için de...

Kaynak: bianet.org